PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI I ARHEOLOGIJE

ISKOPINE SREDNJOVJEKOVNE CRKVE SV. EUFEMIJE U SPLITU

Cvito Fisković

Usprkos bezbrojnim studijama preromaničkog graditeljstva na primorju, mnoge crkve, važne za razvoj našeg starog graditeljstva od IX. do XII. stoljeća, nisu još točno snimljene. Kameni ulomci nađeni u njihovim ruševinama nisu još potpuno fotografirani, pa prema tome nije ni rekonstruiran njihov kameni namještaj. Trebat će stoga da se, pored općeg prikaza razvoja preromaničke umjetnosti kod nas, svaki pojedini objekt podrobno prouči, kako bi se taj prikaz što više upotpunio.

I u tu svrhu treba napokon uspostaviti nekadašnji Muzej hrvatskih starina, koji je prije oslobodilačkog rata bio u Kninu i čije je zgrade okupator uništio. Njegova zbirka krije još mnogo neobjelodanjenih spomenika najstarije slavenske kulture na jugu.

Kao prilog ispravljanju pogrešaka, koje su se uvukle u naučno proučavanje preromaničkog graditeljstva u Dalmaciji, iznosi se ovdje bilješka o iskapanju male bazilike sv. Eufemije u Splitu. U naučnoj literaturi prvi ju je objavio Nijemac Rudolf Eitelberger von Edelberg u svojoj studiji o srednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije.[1] Njegov crtež uzdužnog presjeka i tlorisa je pogrešan, iako je dragocjen, jer je građevina gotovo potpuno srušena nakon požara, koji je u njoj izbio 1878. Taj su crtež preuzeli Karaman,[2] Vasić,[3] Bošković[4] i ostali, koji su o crkvi pisali. Eitelbergova se pogreška dakle provlačila i dalje, očito zbog toga, što ni on ni ostali nisu kopali temelje ove crkve, te je tako došlo do tvrdnje, da je ona svojim preinačenim novim oblikom »važna za proučavanje ovog oblika crkava u Dalmaciji«.[5]

Konzervatorski zavod za Dalmaciju pristupio je 1946., pri čišćenju sjevernog pročelja Dioklecijanove palače i potrebi da se sruši nagrđeni sklop bivše vojničke

[1] Eitelberger von Edelberg, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Trau, Spalato und Ragusa, Beč 1861, str. 127—128.
[2] Karaman Lj., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, sl. 19.
[3] Vasić M., Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922, str. 46.
[4] Bošković Đ., Osnovi srednjevekovne arhitekture, Beograd 1947, str. 133.
[5] Vasić., o. c. str. 46.

bolnice (sl.1), istraživanju ove crkvice, i tom se prigodom utvrdilo, da je njen oblik u tlorisu drugačiji nego što se to dosad prikazivalo — da crkva, naime, ima tri polukružne, a ne jednu četvornu apsidu, da ima empore, koje je Vasić nijekao, i da se njen izvoran oblik kasnije mijenjao.

Pronađen je k tome i stari crtež iz 1826., prema kojem se je sredovječni samostan sv. Arnira u Splitu imao preurediti za vojničku bolnicu (nacrtao ga je austrijski vojni crtač Zaitsek).[6] Tu je prikazan vanjski izgled i odatle se doznaje, da je imala kupolicu oblog tambura. Na tamburu su rastvoreni prozori, jamačno u doba baroknog stila, koji je volio da jače osvijetljava unutrašnjost zgrada. Bit će, da joj je tada nadodana pobočna lađa polukružnog baroknog prozora, a tri uništene polukružne apside zamijenjene jednom, i to pravougaonom. Možda su te preinake napravljene na crkvi u drugoj polovici XVII. stoljeća. Za vrijeme kandijskog rata benediktinke su, naime, iz ratne bojazni napustile 1645. samostan i sklonile se u grad. Povrativši se nakon rata 1671. u samostan, u kojemu su privremeno boravili vojnici, obnovile su neke dijelove crkve uz sakristiju.[7] Ali, nažalost, o tome nam je ostala tek kratka vijest, iz koje se ne može doznati potpuno točno, kakve su promjene izvršene. Barokni stil, koji se zbog ekonomskih nedaća XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji nije mogao ispoljiti na samostalnim zgradama, zidati palače i crkve, preinačivao je već postojeće kapele. Mala, baroknom ukusu neugledna crkvica sv. Eufemije nije izuzetni primjer te bezobzirne samovolje baroknih graditelja. U Splitu su se oni usudili preinačiti i izgled velebnog Dioklecijanova mauzoleja, nadodavši mu nespretno kor i Dujmovu kapelu. Romaničkoj crkvi sv. Marije na otočiću sred Jezera na Mljetu nadodali su dvije, jednako, kao i rapskoj katedrali, uništivši tu 1781. gotičku kapelu Andrije Alešija.[8] Barokni smisao za prostornost ispoljavao se dakle kod nas često proširivanjem lijepih starih cjelina, ne štedeći njihovu stilsku čistoću i umjetnički sklad.

Eitelberger je sredinom prošlog stoljeća našao još tako preinačenu zgradu, ali nije mogao potpuno primijetiti njen stariji oblik, koji je on nazvao »bizantinskim«. Uočio je njene odlike: svod, iznutra vidljivo kube i antikne stupove s kapitelima, vidio je dakle ranosredovječne značajke crkvice, ali nije uočio, da su pobočna kapela i apsida iz novijeg vremena, iako unutrašnji pilon triumfalnog luka apside, koji se donedavna očuvao, očitovaše svojim pravilnim i velikim kamenjem da potječe iz kasnijeg vremena. Snimivši je u brzini, Eitelberger nije donio njene točne mjere. Primijetio je očito, da je prva pobočna kapela s južne strane gotička, i stoga je nije ucrtao u tlorisu i presjeku, dok je baroknu kapelu i apsidu označio, smatrajući da su izvorne (sl. 2).

Tek su nedavna iskapanja mogla da nam pokažu barem donekle prvotan izgled ovog spomenika, koji je najprije bio nagrđen u barokno doba, a zatim u prvim desetljećima XIX. stoljeća, u to najkobnije vrijeme za naše spomenike, kad je austrijska vlast, povodeći se za Napoleonovom soldateskom, uništavala mnoge dokaze naše sredovječn kulture. Crkvica je zatim bila spaljena od austrijske vojske, koja je srušila dubrovačku krstionicu i bezobzirno porušila jedinstveni kasnogotički sklop vijećnice, kneževa dvora i starog kazališta u Splitu.[9]

[6] Oba crteža pronađena su nedavno u Kninu, a nalaze se u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju u Splitu.

[7] Farlati, Illyricum sacrum III., str. 508—512.

[8] C. Fisković—K. Prijatelj, Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i Rabu, Split 1947.

[9] Fisković, Stara splitska kazališta, Split 1946.

Prema svemu tome potrebno je naglasiti, da je ova crkva, baš sada nakon iskapanja njenog tlorisa i nakon pronalaska crteža, koji potvrđuje da je imala kupolicu, važna; jer predstavlja osobiti tip zgrade sa kupolom nad trobrodnim presvođenim prostorom. Ranije stare hrvatske crkve iz IX. i X. stoljeća su zgrade centralnog tlorisa sa kupolicom u sredini, a kasnije iz XI. i XII. stoljeća su većinom trobrodne i uzdužne bazilike bez kupolice. Sv. Eufemija povezuje dakle ta dva elementa različitih stoljeća, kupolicu i trobrodni bazilikalni tloris, stoga je tipološki važna za razvoj starog hrvatskog graditeljstva.

Crkva sv. Benedikta, kasnije prozvana imenom sv. Eufemije, spada među najznačajnije i najstarije spomenike Splita. Spominje se već 1069., iz čega se vidi da je bila sazidana već sredinom XI. stoljeća, a pripadala je samostanu benediktinki, koji je u to vrijeme utemeljio Krešimirov suvremenik i Zvonimirov savjetnik, splitski nadbiskup Lovro Dalmatinac. Samostan je održavao veze sa sredovječnim hrvatskim vladarima. Zvonimir mu je 1078. godine poklonio imanje Pusticu u Kaštelima, što je potvrdio njegov nasljednik Stjepan III.[10] Ta povezanost hrvatskih kraljeva sa samostanom ostala je kao živa predaja i u doba mletačke okupacije u Splitu.[11] Godine 1735. bili su uklesani na nadvratniku obnovljenih samostanskih vrata stihovi:

DALMATICAS REGERET DUM CRESIMIRUS ABENAS
HOC TE LAURENTI PRAESULE SURGIT OPUS
A. D. MLXIX

koji u prijevodu glase:

Lovro, ovo je djelo podignuto za tvoga biskupovanja,
dok je Krešimir vladao Dalmacijom.
G. G. 1069

Natpis je doista historički utvrđen, pa je zbog toga i smetao mletačkoj politici otuđivanja Dalmacije i brisanja njenih veza sa gornjom Hrvatskom, te ga je mletačka vlast dala 1736. otući, uzimajući za to kao povod spor između gradskih i crkvenih vlasti zbog samostana.

Čitavi sklop samostana bio je tokom stoljeća nagrđivan, osobito u posljednje vrijeme, kad je služio kao vojna bolnica. Zbog toga je 1946. porušen, da se istakne velebna cjelina Dioklecijanove palače, koju su nespretno bolničke zgrade prekrivale. Na očišćenom prostoru pred sjevernim zidom Palače sačuvani su sada tek oni dijelovi ovog sklopa, koji su uglavnom sačuvali svoj prvotan oblik: zvonik, ruševine crkve i njena Arnirova kapela.

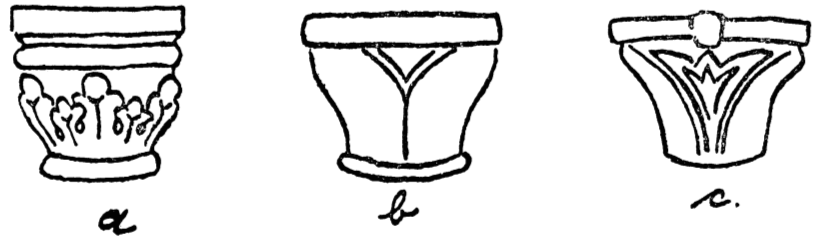
Crkva sv. Eufemije je okrenuta po ustaljenom običaju prema istoku, ima oblik trobrodne bazilike, koja završava trima poluoblim apsidama. Lađe su raščlanjene sa šest stupova, koji su držali svodovlje poduprto sa šest odgovarajućih

[10] Listinu o utemeljenju i darovnice objelodanio je Rački u Documenta 76, 112. 148, a Lj. Karaman je u članku: Samostan duvna sv. Benedikta u Splitu, »Novo Doba«, Split, uskršnji broj 1941., sakupio i objelodanio mnogo podataka o samostanu.

[11] L. Katić je u zbirci tiskanih dokumenata »Stampa etc« našao podatke o natpisu (Zasluge reda sv. Benedikta za hrvatski narod, List splitsko-makarske biskupije, Split 1939).

lezena, koje se još vide u ostacima pobočnih zidova (tabla $9/_2$). Sačuvana su tri ulomka oblih antiknih stupova, jedan od egipatskog modrog granita kakvih ima među stupovljem Dioklecijanove palače, drugi od kamena, a treći mramorni. Na mjestu su ostale dvije antičke baze dok je mramorni stup izravno ukopan u crkveni pločnik. Obje antičke baze slažu se svojom profilacijom i veličinom s bazama srušenog trijema poprečne ulice Dioklecijanove palače, koje se sačuvaše u blizini katedrale, te je očito da su u crkvu prenesene sa trijema carda ili decumanusa Palače (tabla $8/_1$). Stari crkveni pločnik je oštećen i vjerojatno kasnije, u barokno vrijeme, razdijeljen u tri razine i prošupljen nizovima grobova jednostavna četverouglasta oblika (t. $9/_2$), kojima su nadgrobne ploče raznesene. Jedan grob je presvođen opekom poput starokršćanskih, što znači da se taj običaj dugo zadržao. U grobovima se nije našlo zanimljivih predmeta; poneka medaljica i ostali ulomci dokazuju, da su se tu pokapale redovnice i građani u XVII. i XVIII. stoljeću.

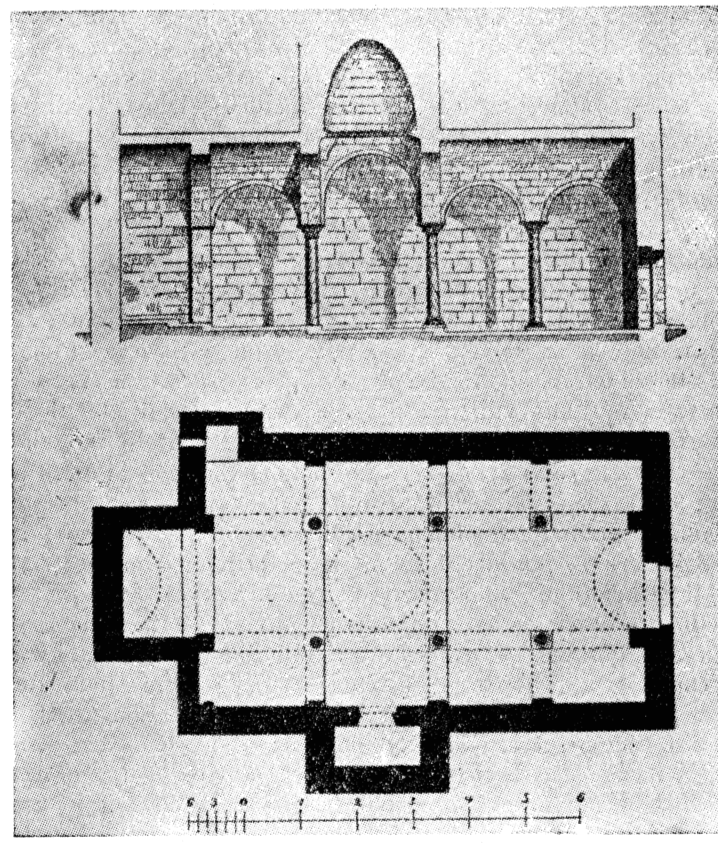
Pobočni zidovi imaju s unutrašnje strane lezene, a zidani su sitnim, nepravilnim kamenjem. Usred pročelnog zida je glavni ulaz, u kojemu je još ostao prag s kosim udubinama za drvena vrata. Svi ti dijelovi jasno se vide na ovdje objelo-

danjenim crtežima Jerka Marasovića, koji je sudjelovao u obnovi Jurjeve kapele. Pri iskapanju nađeno je desetak ulomaka pleterne skulpture, koji pokazuju, da je crkva bila bogato iskićena i popunjena kamenim namještajem. Nađeni su ulomci kamenih ograda i greda (t. 7, 8), veliki akroterij i mali akroterij s tri reda prutastih listova i ulomak s paunovim repom (t. $7/_2$), koji potječe iz srednjeg dijela ikonostasa, odakle je možda i oštećeni ukroterij. Skupina ovih ulomaka, kojima se u čvorovima trake pojavljuje oko ili se pak traka već oblikuje u bilje i životinjske glave (t. $8/_3$, srednji ulomak), pokazuju da je crkva, spomenuta u dokumentu sredinom XI. stoljeća, sagrađena baš tokom toga stoljeća. Iz toga je vremena i natpis: † SCS ANASTASIUS † ... Polupani kapiteli iz starokršćanskog vremena vjerojatno su služili ciboriju ili ikonostasu. Svojim grafički urezanim lišćem oda-odavaju V.—VI. stoljeće (vidi crtež b i c).

Svi spomenuti dijelovi crkve: sitna i nepravilna kamena građa zidova, trobrodni raspored sa stupovima, bazama i kapitelima iz antičkih spomenika i pleterni ulomci dokazuju, jednako kao i Zaitsekov i Eitelbergerov crtež, na kojima se vide svod i kupola, da je zgrada sazidana u prvoj polovici XI. stoljeća. To potvrđuju novi snimci tlorisa i današnjeg stanja ruševina, koje je Marasović izveo. Prema tome se može još jednom utvrditi činjenica, da su se trobrodne bazilike u nas zidale tokom toga stoljeća.

Crkvica je već u XV. stoljeću, u doba jake građevne djelatnosti na našem primorju, bila proširena gotičkom Arnirovom kapelom. Splitski nadbiskup Arnir, porijeklom Talijanac, ubijen je 1180. od seljaka Kačićeva roda u Poljicima, kad je htio da im nametne zemljišni namet u ime svoje biskupije. Kada je pogrebna po-

1. Eitelbergerov snimak crkve sv. Eufemije

vorka s Arnirovim tijelom stigla pred gradski ulaz, vrata se odjednom zatvore, a benediktinke iskoriste tu zgodu i biskup bi pokopan u njihovoj crkvi.[12] Vjerojatno je taj čin zatvaranja gradskih vratiju pred mrtvim tijelom najveće crkvene ličnosti u Splitu bio povezan s otporom seljaka, te bi ovaj događaj ubijstva uplivnog crkvenog dostojanstvenika trebalo naučno ispitati. Crkva je Arnira proglasila blaženim i širila njegovo štovanje. Godine 1444. bio je pozvan iz Šibenika Juraj Dalmatinac, da u crkvi sv. Eufemije sazida novu kapelu za Arnirove moći,[13] koje su pet slijepih arkadica, kao i onaj na sjevernoj strani trijema uz zvonik katedrale.

Juraj je vješto nadodao maloj crkvi kapelu, koja se je sačuvala u požaru 1878. i koja je lanjske godine obnovljena (t. $9/_2$). Njen četverouglasti prostor natkrio je krstatim svodom i spojio je sa crkvom širokim otvorom oba luka. Nad oltarom uza zid smjestio je sarkofag s prizorom Arnirova kamenovanja.[15] Juraj se tu predstavlja kao majstor prožet već renesansnim osjećajem. Ne samo da njegovi seljaci podsjećaju na likove s antičkih stela, već on u prikazivanju njihova pothvata kao

[12] Farlati, o. c., str. 205.

[13] Fosco A., La cattedrale di Sebenico, Šibenik 1893, str. 29.

dotle bile pohranjene u sarkofagu, čiji je oblik zabilježio Farlati.[14] Sarkofag ima

[14] o. c., str. 207.

[15] v. sl. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji XV.—XVI. vijeka, Zagreb 1933,sl. 23.

da se ne zgraža nad njim, oslobođen rekbi od sredovječnog nadzora onih, koji su Arnira proglasili mučenikom. U rasporedu cjeline, u lijepim mjerama otvora, u efektnoj kompoziciji sarkofaga, u raščlanjenosti stupova, u plastičnosti kapitela i u modelaciji likova na sarkofagu i mladićeve glave sred svoda jasno se očituje majstorova darovitost, te nema nikakve sumnje da je to njegov rad. To uostalom potvrđuju i arhivski dokumenti. Objelodanjujem ovdje njegovu priznanicu iz 1445., kojom priznaje da je za ovaj rad primio 90 dukata.[16]

Kapelica prikazuje značajan podvig naših seljaka i djelo je jednog od najistaknutijih naših umjetnika starijeg vremena, te je zbog toga i obnovljena. Taj rad je uglavnom dovršen, i kapeli, koja je prije rata služila kao mrtvačnica vojne bolnice i bila nagrđena i skrivena, povraćen je uglavnom raniji izgled. Otvoren je njen ulaz, koji je austrijska vojna vlast bila zazidala.[17] Pločnik je snižen u prednjem dijelu, tako da su otkrivene plastično profilirane baze raščlanjenih stupova, koji su sada potpuno vidljivi. Otkrivene stepenice dijele pločnik na višu i nižu razinu, onako kako je to označeno u crtežu XVIII. stoljeća kod Farlatija.

Austrijska uprava vojne bolnice srušila je bila oltar, zazidavši mu ploču u pločnik, a četiri prednja stupa i sarkofag prodala župnoj crkvi Kaštel Lukšića. Sada je polomljena oltarna ploča sastavljena, i stupovi, nađeni u spremištu kaštelanske crkve, povraćeni su na svoje mjesto. Time je uspostavljen donji dio oltara, koji prikazuje tip slabo poznatih gotičkih oltara, koje je barokni stil u našim crkvama redovito uništavao i zamjenjivao novim mramornim i drvenim menzama. Prema tome se čini, da su gotički oltari bili ponajviše u obliku stola sa stupićima kao nožicama. U Kotoru su u baroknoj menzi nađeni slični stupići, koji držahu kamenu ploču; datirani su pogrešno u XII. stoljeće,[18] a zapravo bit će da potječu iz doba gradnje ciborija, iz druge polovice XIV. stoljeća. Menze sa stupićima upotrebljavahu se u našem graditeljstvu i u prvoj polovici XVI. stoljeća, kad su u Dalmaciji još vidljivi tragovi gotičkog stila. Takvu trpezu zidao je u dubrovačkom Spasu Petar Andrijić.[19] Ovim trima primjerima može se dakle utvrditi izgled oltarnih menza gotičkog stila na našem primorju (t. $5/_2$).

[16] 4. augusti 1445. Magister Georgius Mathei lapicida habitator Scibinici per se et heredes suos fecit ser Georgio Mathei commissario et ser Petro Marci procuratore commissarie quondam ser Marini Ohmovich presentibus et recipientibus nominibus supradictis finem quietationem apsolutionem et pactum perpetuum de ulterius aliquid in futurum non petendo nec peti faciendo de ducatis nonaginta auri, quos ipse magister Georgius sponte fuit confessus et contentus ac asseruit se habuisse et recepisse ac sibi datos et solutos fuisse ab eisdem ser Georgio et ser Petro dantibus nomine dicte commissarie pro parte solutionis capelle quam fabricat ipse magister Georgius in ecclesia seu monasterio sancti Benedicti de extra muros Spaleti; renuntians ipse magister Georgius exceptioni dictorum ducatorum LXXXX non habitorum et non receptorum a dictis ser Georgio et ser Petro prout supra etc. Quam quietationem ac omnia et singula suprascripta promisit habere perpetuo firma et rata ac observare et non contravenire sub pena Statutorum, cum obligatione suorum bonorum etc.

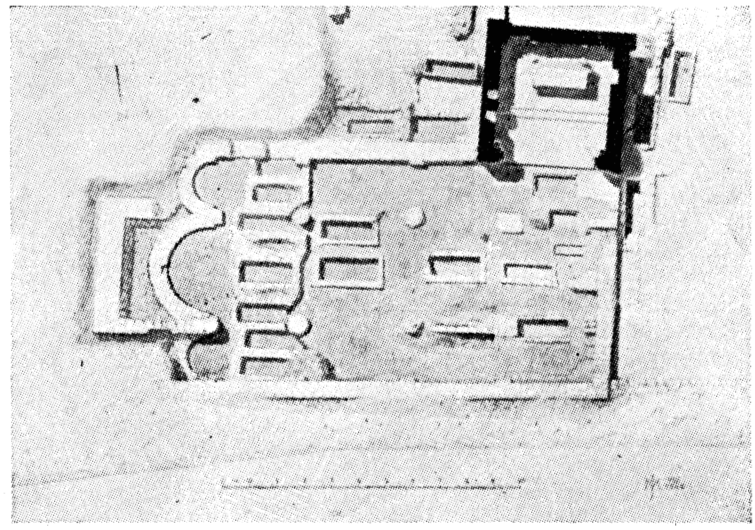
Actum Spaleti in platea Sancti Laurentij, presentibus magistro Vicentio phisico comunis et ser Marino Deodati testibus rogatis, ser Andrea Pribislavi consiliario examinatore.

Notarski akti Domenika de Manfredis str. 320, Splitski arhiv XXIX, Državni arhiv u Zadru.

[17] Frey pogrešno piše, da je luk ulaza oštar, i miješa crkvu sv. Benedikta s crkvom sv. Dominika (Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Georgio Orsini, Beč 1913, str. 67).

[18] Stjepčević I., Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938., T. IV, 3.

[19] Fisković, Dokumenti o radu naših graditelja i klesara 15.—16. stoljeća u Dubrovniku, Split 1947.

2. Ruševine sv. Eufemije (crtež J. Marasovića)

U vitkosti stupića, koji u širokom rasponu drže tešku kamenu ploču, očituje se smionost Jurja Dalmatinca, jednako kao i kod postavljanja sakristije šibenske katedrale na široko razmaknute pilone.

Sarkofag se još nalazi u župskoj crkvi Kaštel Lukšića. Trebalo bi ga prenijeti, da se vrati cjelina Jurjeve zamisli, koja je bila osakaćena. Kapelici je učvršćen krov, barokne Bossijeve slikarije na stropu su zadržane, iako ne predstavljaju umjetničko djelo, već pokazuju uostalom, kako svaki rad mletačkih majstora u Dalmaciji ne predstavlja osobitu umjetničku vrijednost. Po rasporedu sliče onima, koje je Bossi izveo na platnu uz svod Stašove kapele, također djela Jurja Dalmatinca. Te slikarije su nespretnošću svojih likova i bogatim baroknim okvirom potiskivale učinak Jurjeva djela i zato ih je Konzervatorski zavod uklonio iz katedrale. Neizraziti prozor iz doba barokne obnove crkve je zatvoren, a ulaz pod njim, otvoren u XIX. stoljeću, pretvoren je u nišu, u koju je smješten reljef Jurja Dalmatinca, anđeo koji drži grb biskupa de Judicibus,[20] prognanika iz zavičajnog Splita, jer se je protivio mletačkoj okupaciji Dalmacije. U širokim naborima anđelove odjeće osjeća se majstorova vještina, jednako kao i na sličnim likovima obiju Papalićevih palača. U kapelici je ostavljen tek zapadni prozor, da tako reljef sarkofaga, kad ga se postavi, bude s boka jače osvijetljen.

Pri skidanju žbuke sa zidova utvrdilo se, da je Juraj nadozidao svoju kapelu nad zidom neke zgrade, od koje je ostao kameni ormar izduben u zidu.

Pri otkopavanju okoline crkve sv. Eufemije nađeni su tragovi nekadašnjeg samostana i groblje u samostanskom grobištu. Kao što su u crkvi upotrijebili antikne stupove i kapitele, tako su kamenje Dioklecijanove palače, ulomci antičkih natpisa i sarkofazi poslužili za grobove. Nađena su dva dugoljasta sarkofaga bez natpisa i treći s natpisom:

. . . . . .
NTOR REQVIEBIT IN PACE SI QVIS VOLVERIT NVNC SE
PVLCRVM VIOLARE DEBIT FISCO ARGENTI
LIB . . . . . .

[20] v. sl. Karaman, o. c. (15), sl. 24.

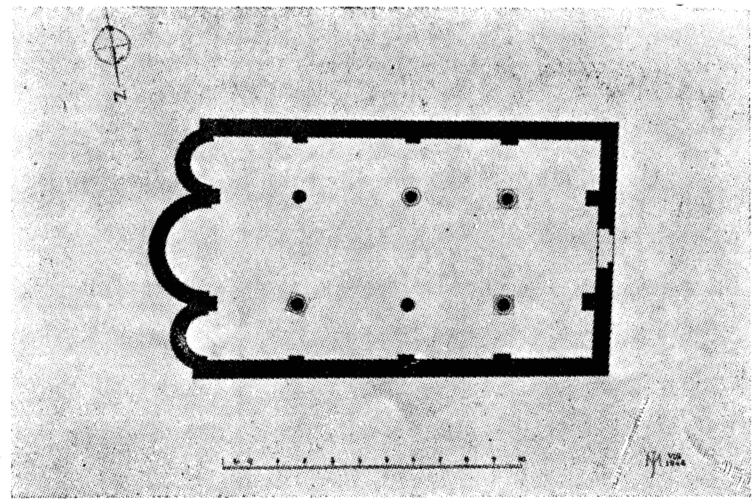
koji se opetuje na starokršćanskim spomenicima Solina, odakle vjerojatno potječe i ovaj, a može se datirati u V.—VI. stoljeće. Osam malih ranogotičkih kapitela sa stiliziranim lišćem kugličasta završetka, koji su ovdje nađeni, upućuju (crtež), da je samostan imao dvorište ograđeno stupovima, vjerojatno poput onoga u franjevačkom samostanu na splitskoj obali, jer su im kapiteli slični. Dva veća kapitela i dva polukapitela, nađeni također u dvorištu sv. Eufemije, svojim čvrstim kovrčastim lišćem sliče kapitelima kvadrifore velike Papalićeve palače, koju je izveo Juraj Dalmatinac, a slični kapiteli su iz Splita preneseni i u Radmanov vrt u Omišu. Ti kapiteli, lukovi ograde, vjerojatno iz Alešijeve radione, koja se valjda nalazila pred oltarom u crkvi, kropionica s dijamantnim nizom i gotičkim natpisom IHS, grb s kosim pojasom i devet zvijezda, gotički prozor i visoki reljef orla, koji je bio uzidan u jednu od srušenih bolničkih zgrada, pokazuju da je gotički stil, koji je jako zahvatio svu Dalmaciju, bio prodro i u ovaj samostan.

Međutim, danas je teško rekonstruirati izgled srednjovječnog samostana, jer se porušeni sklop vojne bolnice, okružen gradskim zidom, sastojao nakon austrijske preinake početkom XIX. stoljeća od nekoliko potpuno neizrazitih zgrada. Ulaz je bio preinačen vjerojatno u XVIII. stoljeću. U renesansnoj niši nad nadvratnikom između dvije piramide stajao je visoki reljef Oplakivanja,[21] rad nekoga lošeg kipara iz kruga Nikole Firentinca. Na nadvratniku je već spomenuti otučeni natpis s Krešimirovim imenom. Jasno se razaznaju dvije crte otučenih slova, u kojima se razabire početno slovo D (Dalmaticas) zatim C (Cresimirus) i L (Laurenti), tako da se već spomenuti stihovi mogu potpuno (t. $7/_1$) rekonstruirati. Na kraju je urezana, nespretnošću koja je česta u natpisima iz doba baroka u Dalmaciji, godina A. D. MLXIX, što se podudara s vremenom osnivanja samostana. U dvorištu uz zvonik stajaše velika palača, dvokatnica u oblicima zrele renesanse. Njen prvotan oblik, vidljiv još na crtežu iz 1826. (t. 6), s naglašenom sredinom i nizom lijepo uokvirenih prozora, bio je u XIX. stoljeću također iznakažen. Sred pročelja stajaše grb s raskriljenim orlom barokna okvira. Grbovi splitskih plemića nisu još, osim nekoliko njih, pročitani, pak se ni za obitelj, koja je poklonila ovu palaču samostanu i na njoj postavila svoj grb, ne može znati.

Pri rušenju zgrade uz samostanski ulaz kraj sjeverozapadne kule Dioklecijanove palače nađeni su tragovi gradske lože, koja stajaše kraj gradskih vrata, a služila je straži. Loža je imala dva zaobljena luka, podržana stupom kasnogotičkog kapitela. Taj dosada nezapaženi spomenik, gotovo sasvim uništen u XIX. stoljeću, sazidan je bio valjda u XVI. stoljeću. Na Zaitsekovu crtežu iz 1826. primjećuje se, da su lukovi već zazidani; danas su preostali tek ulomci. Križevi urezani na pobočnim pilastrima govore o bojazni Splićana pred Turcima, koji su mogli ugroziti one, koji se sklanjaju u ovaj trijem.

Čišćenjem sklopa Vojne bolnice trebalo je ukloniti i dio gradskog zida sazidana u XVI. stoljeću. Taj zid bio je neizrazit i preinačivan nekoliko puta. Pored topovskih rupa pri dnu na njemu je u sredini bio reljefni grb gradskog kneza, Mlečanina Antonia Loredano, otučen vjerojatno po nalogu mletačke vlade, koja je nekoliko puta naređivala, da se brišu natpisi i grbovi njenih hvalisavih namjesnika

[21] v. sl. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik VI.—VIII., T. 223/1.

3. Tloris sv. Eufemije (crtež J. Marasovića)

sa zgrada u Dalmaciji.[22] U okviru se raspoznaju još kneževi inicijali A L, a pri dnu je oštećen natpis:

MCCCCLXVIIII
DIE PRIMO . . .

što pokazuje, da je ovaj dio zida podignut 1469.[23] Vjerojatno je tu gradnju prouzrokovao najznačajniji politički događaj na Balkanu u ono vrijeme, pad Bosne pod tursku vlast, radi čega su i Dubrovčani, također tih godina, učvršćivali svoj grad. Zid je bio omeđen na jugozapadnoj strani malom kulom izbočenom za pola metra k sjeveru. Sačuvan joj je tek donji dio s topovskim otvorom. Tloris joj se može primijetiti na Coronellijevu planu iz kraja XVII. stoljeća,[24] a četverouglasti izgled u bakrorezu Cassasa i Lavalleja,[25] ali oba crteža nisu najpouzdanija. Zid je završavao na sjeveroistoku sa samostanskim zvonikom, koji se u cjelini sačuvao. Njegov oblik pokazuje usklađivanje različitih stilova, koje su naši primorski graditelji povezivali osobito u XVI. i XVII. stoljeću, kad se zbog ekonomskih nedaća Dalmacije, iskorišćavane i osiromašene u mletačko-turskim ratovima toga vremena, nisu mogli da ispolje u baroknom stilu. Tragovi kićene gotike još se primjećuju u malim tranzenama, ali u lukovima lože, kosoj bazi i završnom akroteriju ispoljava se zrela renesansa, dok označeni katovi otkrivaju još romanički način zidanja. Ovakav tip zvonika, čvrsta trupla s ložom i piramidom u vrhu, vrlo je čest u Dalmaciji; u

[22] Literaturu o tome vidi u mom članku: Najstariji kameni grbovi grada Splita, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva N. S. XVII, Zagreb 1936.

[23] Svi ulomci skulpture nađeni pri rušenju Vojne bolnice smješteni su u novoosnovani lapidarij Gradskog muzeja u Splitu. Ali, čim se uredi perivoj uz ruševine sv. Eufemije, neki će biti preneseni na mjesto gdje su nađeni.

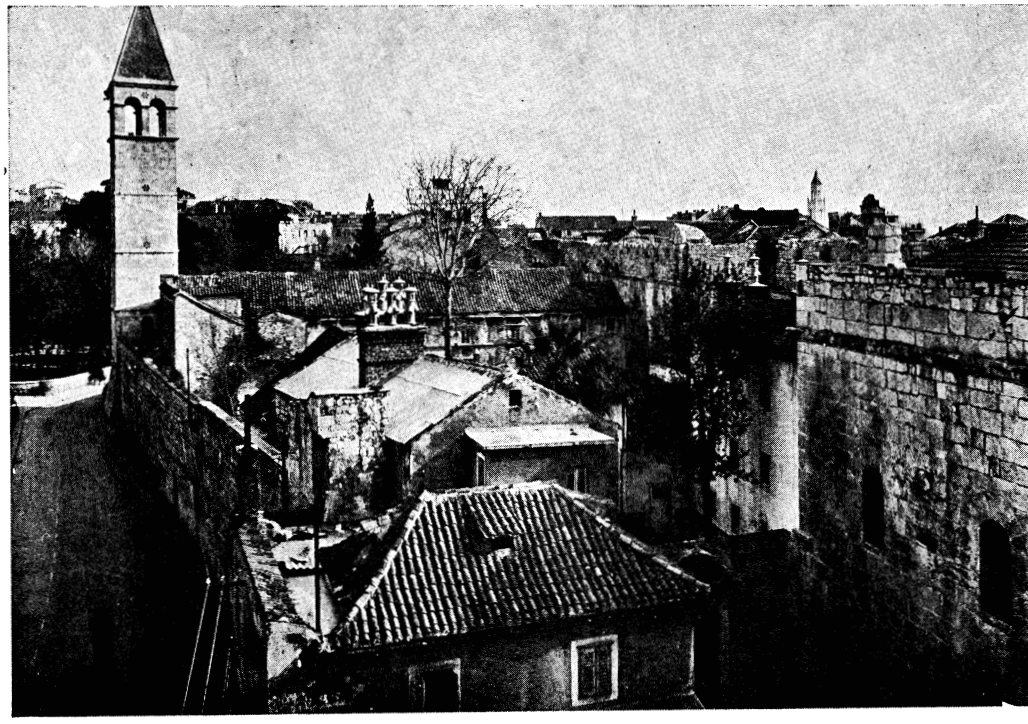
[24] Coronelli, Mari, golfi, isole... dell Istria, Quarner, Dalmazia... 1678, carta 65—66.

[25] Cassas-Lavalée, Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie, Paris 1802, T. 55b.

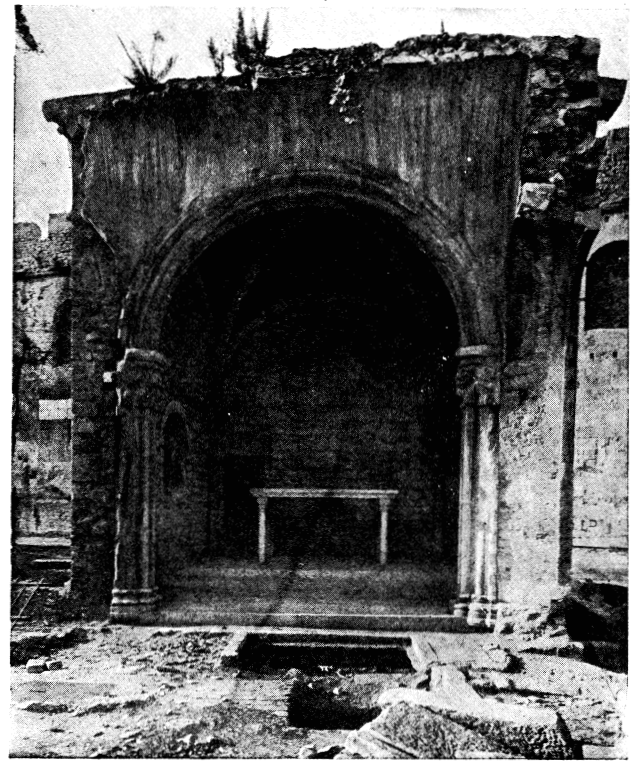
samom Splitu opetuje se triput: na Poljudu, pa uz neke preinake na Dobrome i Poišanu. Prema tome nije isključeno, da su ga zidali domaći graditelji. Karaman je točno primijetio, da je svojim izgledom visoke kule mogao poslužiti obrani grada: tranzene su se mogle upotrijebiti za puškarnice, a loža za osmatračnicu nad kretanjem Turaka, koji su se sve do sredine XVII stoljeća zalijetali do gradskih zidina. Zbog toga je vjerojatno zvonik uklopljen baš u ugao obrambenoga gradskog zida.

Uklanjanjem iskrpanog i neukusnog sklopa Vojne bolnice, u kojemu su se ostaci sredovječnog samostana jedva primjećivali, otvorio se je usred Splita novi prostor, na kojem se ističe očišćeni sjeverni zid Dioklecijanove palače. Na tu velebnu antičnu zgradu nadovezuju se u lijepom kontrastu ostaci nekadašnjega benediktinskog samostana: ruševine preromaničke crkve s gotičkom kapelom, djelom najistaknutijeg našeg graditelja, i renesansnim zvonikom, koji raznolikošću svojih stilova pokazuju razvoj graditeljstva u Splitu.

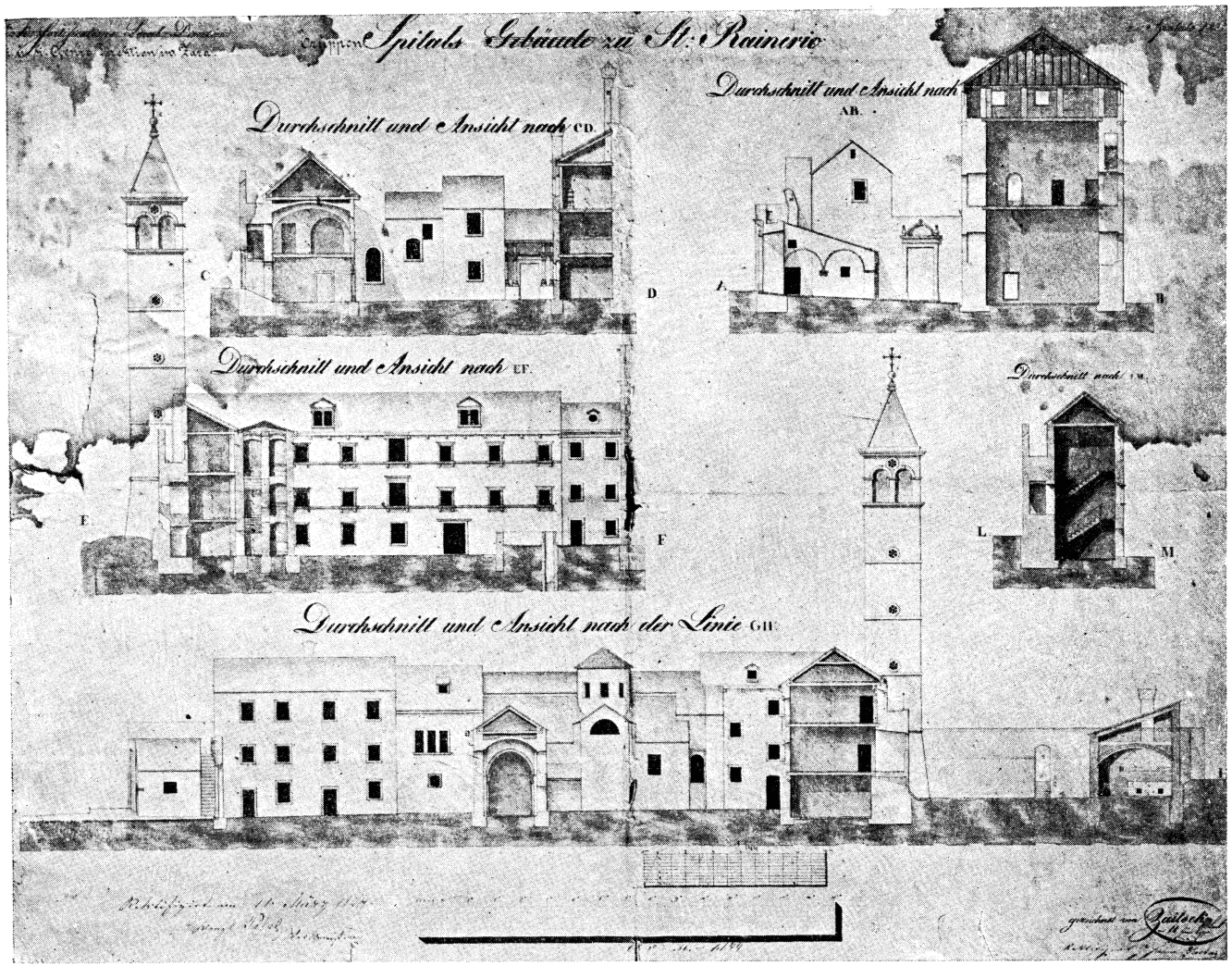
Baš zbog isticanja svih tih spomenika treba ovaj prostor čim prije zasaditi zelenilom i pretvoriti u perivoj, koji je potreban središtu napučena i zbijena grada.

1. Porušeni sklop Vojne bolnice u Splitu

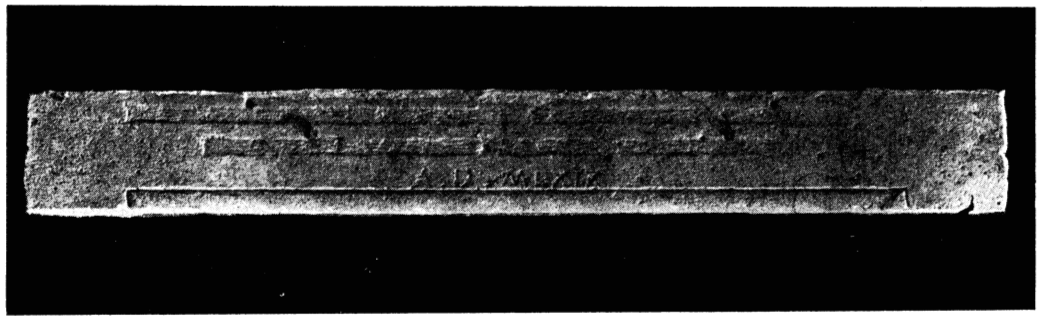

2. Juraj Dalmatinac: Arnirova kapela.
(Sprijeda se vidi pločnik i ostatak svoda sv. Eufemije)

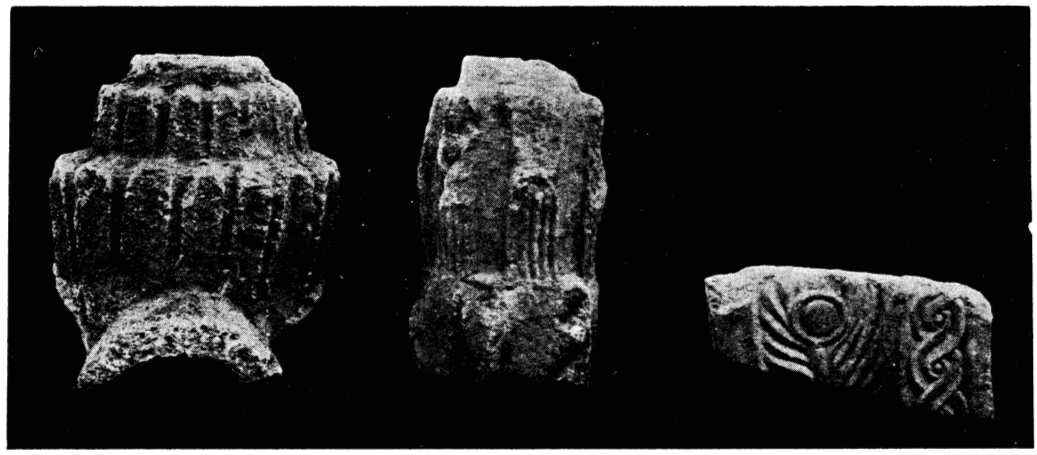

Zaitsek: Nacrt za preuredenje benediktinskog samostana u Vojnu bolnicu 1826. god.

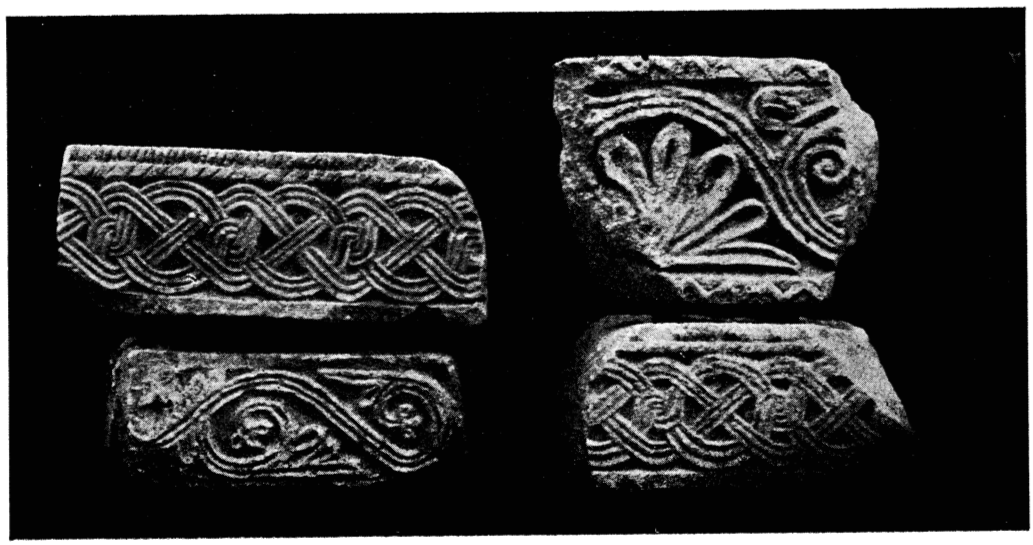
TABLA VI

1. Nadvratnik s otučenim natpisom o kralju Krešimiru

2. Akroteriji i ulomak ikonostasa

3. Pleterni ulomci

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB